

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.18.4>

Volume 8/2

2024 p. 48-70

2000 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE İLE İSRAİL İLİŞKİLERİNDE “BEŞ DERİN” KRİZ

“THE FIVE PROFOUND CRISES” IN TURKEY-ISRAEL RELATIONS IN THE POST-2000 PERIOD

Mert Mahir GÖZ*

Ahmet İŞLER**

ÖZ

Türkiye ile İsrail ilişkileri karmaşık bir yapıda ilerlemiştir. 1948 yılında kurulan İsrail devletini tanıyan ilk Müslüman ülke olan Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri inişli çıkışlı bir seyirde devam etmiştir. Bazı dönemlerde askeri antlaşmaların, ticari iş birliklerinin yapıldığı iki ülke arasındaki ilişkiler bazı dönemlerde ise kopma noktasına gelmiştir. 1990'lı yıllara dek düşük bir profilde seyreden Türkiye ile İsrail ilişkileri, gelişen süreç içerisinde derinlik kazanmaya başlamıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde ise iki ülke arasındaki ilişkiler, başta Filistin hususu olmak üzere gerginleşmeye başlamıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti), iktidarının ilk yıllarında gerek Avrupa ülkeleri gerek Ortadoğu ülkeleri ile müspet ilişkiler geliştirmiştir. Bu bağlamda İsrail devletiyle de ilişkiler geliştiren Ak Parti Hükümeti bununla birlikte Türkiye'nin her daim Filistin halkının yanında olduğunu söylemekten de geri durmamıştır. Nitekim İsrail ile Filistin arasında yaşanan uyuşmazlık ya da çatışma hallerinde, Filistin yanlısı bir tutum sergileyen Ak Parti iktidarı ile İsrail arasında derin krizler yaşanmıştır. Bu makalede betimleyici-analitik yöntemi kullanılarak, makro bir perspektiften 2000 sonrası dönemde Türkiye ile İsrail arasında yaşanan derin krizler açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca makale, iki ülke arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan krizlerin başat nedenlerini ve bu krizlerin gelecekte nasıl bir noktaya evrilebileceğini ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, İsrail, Filistin, Ak Parti, Kriz, Politika, Uyuşmazlık.*

*Öğr. Gör. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Güroymak Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, E-mail: mmmgoz@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2563-7126, Bitlis, Türkiye.

** Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mail: ahmet_isler@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9742-1260, Bitlis, Türkiye.

ABSTRACT

Relations between Turkey and Israel have followed a complex trajectory. Turkey, the first Muslim-majority country to recognize the state of Israel, which was established in 1948, has experienced fluctuating relations with Israel. At times, the two countries have engaged in military agreements and commercial collaborations, while at other times, their relations have reached the brink of severance. Until the 1990s, Turkey-Israel relations maintained a low profile but started to deepen over time. By the 2000s, however, relations began to strain, particularly due to the Palestinian issue. During its early years in power, the Justice and Development Party (AK Party) developed positive relations with both European and Middle Eastern countries. In this context, the AK Party government also developed relations with the state of Israel but consistently affirmed Turkey's support for the Palestinian people. Consequently, significant crises erupted between the AK Party government, which adopted a pro-Palestinian stance during disputes or conflicts between Israel and Palestine, and Israel itself. This article employs a descriptive-analytical method to explain, from a macro perspective, the profound crises experienced between Turkey and Israel in the post-2000 period. Additionally, the article aims to address the primary causes of these crises and explore how they might evolve in the future.

Keywords: *Turkey, Israel, Palestine, AK Party, Crisis, Politics, Dispute.*

1. GİRİŞ

Türkiye ile İsrail ilişkileri Türk dış politikasında her daim önemli bir yere haizdir. 1948 yılında kurulan İsrail devletini tanıyan ilk Müslüman ülke olan Türkiye'nin bilhassa Ortadoğu bölgesine yönelik politikasında önemli yer tutan İsrail ile olan ilişkiler dönemsel olarak değişiklik göstermiştir (Yılmaz, 2010; Eminoğlu, 2016). Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren gelişmeye başlayan iki ülke arasındaki ilişkiler, yapılan askeri ve ticari antlaşmalarla en yoğun dönemini geçirmiştir. İki ülke arasında yoğunlaşan bu ilişkiler, Soğuk Savaş süreci sonrasında da belli bir düzeyde devam etmiştir (Yeltin, 2021). Türkiye ile İsrail arasında artarak gelişen ilişkilere tepki gösteren Arap dünyası ise Türkiye'yi, İsrail'in Ortadoğu'daki hamisi olarak nitelendirmiştir. Ancak Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin konjonktür gereği olduğu ve 1995 yılında yakınlaşmaya başlayan Suriye ile Yunanistan'a karşı bir hamle olduğu dikkate alınmalıdır¹ (Tür, 2009). Nitekim 2000'li yıllarla birlikte değişen konjonktür ve iktidarlar bağlamında Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler önce gerilemeye daha sonra ise gerginleşmeye başlamıştır. 2000

¹ 1990'ların ortalarında Türkiye'nin İsrail'le yakınlaşması elbette sadece pragmatik bir gereksinimin sonucu olarak değerlendirilemez. Zira bölgedeki jeopolitik dinamiklerin de etkisi altında olan Türkiye, Kürdistan İşçi Partisi (PKK) terör örgütüyle mücadele ederken, güney komşularının desteğini almakta zorlanmaktaydı. Özellikle Suriye'nin PKK'ya lojistik destek sağlaması ve Yunanistan ile askeri eğitim anlaşması imzalaması, Türkiye'nin kendini çevrelenmiş hissettirmesine yol açmaktaydı. Bu durumda, İsrail'le yakınlaşma Türkiye için bir denge unsuru olarak ortaya çıktı. Ayrıca, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerinin gergin olduğu bir dönemde, Batı'dan askeri teknoloji ve malzeme temin etmekte zorlanması da iki ülke arasındaki ilişkileri artırmıştır. Nitekim İsrail ile yapılan iş birliği, Türkiye'nin bu açığı kapatmasına yardımcı olmuştur.

yılında Filistin’de başlayan el-Aksa intifadasına² sert bir şekilde karşılık veren A. Şaron yönetimindeki İsrail’e yönelik Türkiye’den tepki gelse de iki ülke arasındaki askeri ve ticari ilişkiler devam etmiştir. Öyle ki 2001 yılı sonunda Türkiye ile İsrail arasındaki ticaret hacmi 1.3 milyar dolar gibi rekor bir seviyeye ulaşmıştır (Euro News, 2023a). Görüldüğü üzere özellikle Filistin özelinde anlaşmazlığa düşen Türkiye ile İsrail, buna rağmen ticari ve askeri iş birlikleri geliştirmeye devam etmiştir. Buradan hareketle Filistin ile İsrail arasında bir denge politikası izlediği görülen Türkiye’de, B. Ecevit liderliğindeki koalisyon hükümeti dağılmış ve erken seçime gidilmiştir.

Kasım 2002 erken seçimleri neticesinde tek başına iktidar olan Ak Parti, iktidarının ilk yıllarında Türkiye’nin, Filistin ile İsrail arasında yürütmekte olduğu denge politikasını devam ettirmiştir. Ancak Filistin’de devam eden el-Aksa intifadasına karşı İsrail devletinin uyguladığı insanlık dışı yaptırımlara sert tepki gösteren Ak Parti Hükümeti ile İsrail arasında ilk kriz patlak vermiştir. Bu süreçte Ak Parti Hükümeti’nin, Hamas (İslami Direniş Hareketi/ Harakat al-Muqawama al-İslamiya) ile yakın ilişki kurması, Türkiye ile İsrail arasındaki gerginliği derinleştirmiştir (Boran, 2020). Filistin konusunun haricinde Ortadoğu bölgesinde yaşanan diğer olaylar da Türkiye ile İsrail arasındaki gerginliğin artmasına neden olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD), Irak’a yönelik askeri müdahalesi sürecinde yaşanan 1 Mart 2003 tezkeresinin Türkiye Büyük Millet Meclisi’nce (TBMM) reddedilmesi bunların başında gelmektedir. Özetle 1990’lı yılların aksine 2000’li yıllarda gergin bir döneme giren Türkiye ile İsrail ilişkileri günümüze dek derin krizler yaşamaktadır. Dönemsel analiz yapılan bu çalışmada, iki ülke ilişkilerinde ortaya çıkan krizlerin başat nedenlerinin ve bu krizlerin gelecekte nasıl bir noktaya evrilebileceğinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda betimleyici-analitik yöntemi kullanılarak makro bir perspektiften, 2000 sonrası dönemde Türkiye ile İsrail arasında yaşanan krizler, realist bir bakış açısıyla incelenmeye çalışılmıştır.

2. TÜRKİYE İLE İSRAİL ARASINDA YAŞANAN SON DÖNEM KRİZLERİ

Ana hatlarıyla dört dönemde ele alınabilecek Türkiye ile İsrail ilişkileri; ilk olarak 1948 yılında kurulan İsrail devletinin Türkiye tarafından tanınması ile başlamıştır. Başta Arap ülkeleri tarafından tepki ile karşılanan bu tanıma kararının gerekçesi olarak İsrail’in Birleşmiş Milletler (BM) üyesi olması gösterilmiştir (Şenel, 2014; Topçu, 2018). Bu dönemden 1990’lı yıllara dek inişli çıkışlı bir şekilde devam eden iki ülke ilişkileri, 1990’lı yıllarda ise yoğunlaşmıştır. Nitekim Türkiye ile İsrail ilişkilerinin altın yılları olarak ifade edilen bu dönemde iki ülke arasında karşılıklı resmi ziyaretlerin yanı sıra askeri ve ekonomik iş birlikleri yapılmıştır (Ersoy Ceylan, 2022). 1992 yılında Türkiye

² Filistin devletinin ve halkının bütünlüğünü bozmak amacıyla Filistinlileri kuşatma altındaki bölgelere ayırmayı amaçlayan İsrail’e karşı 28 Eylül 2000 tarihinde Filistin halkı tarafından başlatılan başkaldırı hareketidir. Dönemin İsrail Başbakanı A. Şaron’un, provokatif bir şekilde Mescid-i Aksa avlusunda dolaşması neticesinde fitili ateşlenen II. İntifada, kısa sürede Batı Şeria ve Gazze Şeridi’ne yayılmıştır (AA, 2021; İHH, 2013).

tarafından bakanlık düzeyinde İsrail'e ziyaretler gerçekleştirilirken, 1993 yılında Cumhurbaşkanı T. Özal'ın vefatı dolayısıyla dönemin İsrail Dışişleri Bakanı Ş. Peres [2007 yılında İsrail Cumhurbaşkanı olmuştur] cenaze töreninde ülkesini temsil etmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı 1993 Tarihçesi). 1994 yılına gelindiğinde ise İsrail Cumhurbaşkanı E. Weizman'ın Türkiye'yi ziyaretinden iki yıl sonra Cumhurbaşkanı S. Demirel, İsrail'e ziyaret gerçekleştirmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı Güncesi, 1999).

İki ülke arasında gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretleşmelerin bir adım daha ötesine geçilerek askeri ve ticari anlaşmalar yapılmıştır. 1996 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı S. Demirel ile İsrail Devlet Başkanı E. Weizman tarafından imza edilen Askeri Eğitim ve İş Birliği Anlaşması (AEİA), Serbest Ticaret Anlaşması (STA) ve Savunma Sanayide İş Birliği Anlaşması (SSİA) iki ülke arasındaki iş birliklerinden bazılarıdır (Kaya, 2010). Söz konusu iş birliklerinin gelişmesindeki itici güç, Ortadoğu bölgesinden gelen tehdit algısı ve güvenlik arayışı olmuştur (Tüysüzoğlu, 2014). Ayrıca bu dönemde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK), İsrail Savunma Bakanlığı ve ordusu ile yakın ilişkiler kurması da iki ülke arasındaki ilişkilerin artmasına neden olmuştur (Cohen ve Freilich, 2014). Dönemin Genelkurmay Başkanı İ. Hakkı Karadayı'nın yine bu dönemde İsrail'e ziyaret gerçekleştirmesi iki ülke ilişkilerinde bir ilk yaşanmasına neden olmuştur³ (Uzer, 2003). İki ülke arasında artan ilişkilerin bir sonucu olarak 1999 yılında ABD, Türkiye ve İsrail, Hayfa açıklarında "Güvenilir Denizkızı" kurtarma tatbikatı gerçekleştirmiştir (Hürriyet, 1998).

Dört dönemde ele aldığımız Türkiye ile İsrail ilişkilerinin dördüncü (son) dönemi ise 2000'li yıllarla birlikte başlamıştır. İki ülke arasında müspet ilişkilerin geliştirildiği 1990'lı yılların aksine 2000'li yılların henüz başında sorunlar yaşanmaya başlamıştır. İsrail'de iktidarın değişip, Filistin hususunda daha sert bir politika benimseyen A. Şaron hükümetinin iktidara gelmesiyle birlikte Filistin ile İsrail arasındaki uyuşmazlığın artması, doğrudan Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkileri de etkilemiştir (Özcan, 2005). İsrail'in, Filistin halkına yönelik sistematik bir şekilde yürüttüğü mezalim politikası karşısında sessiz kalmayan Türkiye'de, İsrail karşıtı çok sayıda nümayiş düzenlenmiştir. Ayrıca dönemin Başbakanı B. Ecevit, Türkiye'ye ziyarette bulunan İsrail Başbakanı A. Şaron'a "*Filistin ile İsrail arasındaki barış umudunun yitirilmesi halinde Türkiye ile*

³ İsrail'i resmi düzeyde ziyaret eden ilk Türk Genelkurmay Başkanı olan İ. Hakkı Karadayı ismi 28 Şubat 1997 post-modern darbesinin başat aktörlerinden biri olarak da bilinmektedir. Ortadoğu ve Arap ülkeleriyle ilişkiler geliştiren N. Erbakan liderliğindeki Refah-Yol Hükümeti, özellikle Filistin davasına sahip çıkan bir tavır sergilemesinden dolayı İsrail ile birçok defa kriz yaşamıştır (Gürses, 2009). Öyle ki Refah Partili (RP) Ankara-Sincan Belediye Başkanı B. Yıldız'ın düzenlemiş olduğu "Kudüs Gecesi" programının ardından İsrail, Türkiye'ye yönelik sert açıklamalarda bulunmuştur. TSK ise Sincan sokaklarında tankları yürüterek, darbenin ayak seslerini duyurmuştur (Hürriyet, 2013). Elbette buradan TSK her daim İsrail yanlısı bir tutum sergilemiştir kanaati oluşmamalıdır. Zira başka bir cunta yönetimi olan K. Evren döneminde, Türkiye ile İsrail ilişkileri tarihinin en kötü dönemlerinden birini yaşamıştır. Dönemin Genelkurmay Başkanı K. Evren gerçekleştirmiş olduğu Arap ülkeleri ziyaretinde, İsrail'in Ortadoğu bölgesi adına en büyük sorun olduğunu ifade etmiştir (Altunışık, 2010). ABD ve İsrail'in, K. Evren'in bu açıklamalarına sert tepki göstermesi sonucu 26 Kasım 1980 tarihinde Türkiye ile İsrail diplomatik ilişkileri ikinci katiplik seviyesine kadar düşürülmüştür (Yılmaz, 2010).

İsrail ilişkilerinin de kötü yönde etkileneceği” ifadesinde bulunmuştur (Hürriyet, 2001). İsrail’in saldırılarına karşı direniş gösteren Filistin halkının II. İntifada’sını desteklediğini açıklayan ve hatta İsrail’in soykırım yaptığını ifade eden B. Ecevit hükümeti ile İsrail arasındaki ilişkiler iyice gerginleşmeye başlamıştır. Bununla birlikte Türkiye ile İsrail arasındaki ticari ve askeri iş birlikleri devam etmiştir. Öyle ki TSK envanterindeki yüz yetmiş adet M-60 tankının modernizasyonu için bir İsrail firmasıyla anlaşma sağlanmıştır (Tür, 2009). İsrail’in 2001 yılındaki Ankara Büyükelçisi D. Sultan’ın “*Siyaset, siyasettir. Ekonomi ise ekonomi*” (Milliyet, 2002) sözleri iki ülke arasındaki askeri ve ekonomik işbirliğinin devam edeceğine yönelik bir kanaati oluştursa da bir taraftan İsrail’in Filistin’e yönelik zalimane politikalarını artırarak devam ettirmesi diğer taraftan ise Türkiye’de iktidarın değişmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerde derin krizlerin yaşanmasına neden olmuştur (Boran, 2020). Beş başlık altında topladığımız bu krizler; Dökme Kurşun Operasyonu, Davos “One Minute” Krizi, Alçak Koltuk Hadisesi, Mavi Marmara Krizi ve Palmer Raporu ile son olarak yaşanan El-Aksa Tufanı Operasyonu’dur.

2.1. Dökme Kurşun Operasyonu

Kasım 2002 erken seçimleri neticesinde tek başına iktidara gelen Ak Parti, ilk yıllarında Türkiye’nin İsrail ile Filistin arasında uygulamış olduğu denge politikasına devam etmeyi tercih etmiştir. Bu doğrultuda bir yandan Hamas lideri H. Meşal ile Türkiye’de görüşmeler⁴ gerçekleştiren Ak Partili yöneticiler diğer yandan İsrail’e ziyaret gerçekleştirip İsrail üretimi insansız hava araçları (Heron) için anlaşma imzalamıştır (Murinson, 2010). Hatta İsrail ile Suriye arasındaki uyuşmazlığın çözümü için arabulucu olan Ak Parti iktidarının çabası sayesinde 2008 yılında iki devlet arasında bir barış anlaşması imzalanmasının eşiğine gelinmiştir (Pirinççi, 2023; Süer, 2012). Böylece bir yandan Ortadoğu’daki Arap devletleri ile ilişkiler geliştiren Ak Parti iktidarı diğer yandan İsrail ile mevcut ilişkilerin bozulmaması adına politika yürütmüştür. Ancak Kasım 2008’de İsrail ile Filistin arasındaki ateşkesin bozulması neticesinde arabuculuk faaliyetini sonlandıran Ak Parti Hükümeti, Filistin’e desteğini açık bir şekilde beyan etmiştir. 2008 yılının son günlerinde İsrail tarafından Filistin’e yönelik başlatılan hava saldırısı, Türkiye ile İsrail ilişkilerinde derin bir krize yol açmıştır. 2000 sonrası dönemde Türkiye ile İsrail ilişkilerinin ilk derin krizi olan ve İsrail tarafından “Dökme Kurşun Operasyonu” olarak ifade edilen bu saldırılarda yaklaşık iki bin sivil Filistin vatandaşı yaşamını yitirmiştir (AA, 2014). Ulusal güvenliğini tesis etmek amacıyla teröre karşı mücadele ettiğini ileri sürüp, başlatmış olduğu yeni mezalim sürecine meşruiyet kazandırmak isteyen İsrail’in asıl amacı ise Hamas’ın iktidardan uzaklaştırılması olmuştur (Bölme, 2009).

⁴ 2006 yılının ilk ayında yapılan seçimler sonucunda yönetime gelen Hamas siyasi büro şefi H. Meşal ile gayri resmi görüşmeler gerçekleştiren Ak Partili yöneticilere tepki gösteren dönemin İsrail Dışişleri Bakanlığı sözcüsü R. Gissin, Türkiye’nin Hamas’la görüşmesinin Türkiye ile İsrail ilişkilerine zarar vereceğini ifade etmiştir. “Biz Abdullah Öcalan ile görüşseydik, siz ne hissederdiniz?” sorusuyla tehditkar bir sitemde bulunan R. Gissin, terör örgütü olarak ilan ettiği Hamas ile Türkiye’nin görüşmesini kabul etmelerinin mümkün olmadığını dile getirmiştir (Şalom, 2006).

1967 Arap-İsrail savaşından sonra İsrail tarafından bölgeye düzenlenen en kapsamlı hareket olan Dökme Kurşun Operasyonu'nda, Gazze'ye yüz tondan fazla bomba bırakan İsrail'in hastanelere dahi saldırı düzenlemesi Türkiye'de büyük tepkiye yol açmıştır. Gerek siyasi elitlerce gerek Türkiye kamuoyu tarafından şiddetle kınanan İsrail ile olan ilişkiler gerileme boyutunu aşarak gerginleşmeye başlamıştır (Cohen ve Freilich, 2014). Hiçbir insani ve ahlaki değerle bağdaşmayacak şekilde Filistin halkına saldırıda bulunan İsrail'e karşı Türkiye'nin tepki göstermesinin diğer bir nedeni ise kendisine verilen sözün tutulmamış olmasıdır. Öyle ki operasyon sürecinde sivillere kesinlikle zarar verilmeyeceği ve herhangi bir insanlık dramının yaşanmayacağına dair Ak Partili yöneticilere taahhüt veren İsrail'in sözünde durmaması, Türkiye'ye karşı yapılan diplomatik bir saygısızlık olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'nin arabulucu olarak büyük çaba sarfettiği İsrail ile Suriye anlaşmazlığının çözüme kavuşturulamamasına ek olarak İsrail'in Filistin'e yönelik saldırıları sonrasında bölge barışı için boşa emek ve zaman sarfettiğini düşünen Ak Partili yöneticiler, İsrail'i bir terör devleti olarak nitelendirmeye başlamışlardır. Nitekim Başbakan R. Tayyip Erdoğan, 2009 yılının ilk haftasında Ortadoğu ülkelerine gerçekleştirdiği seri ziyaretlerinin arasına İsrail'i dahil etmemiştir (VOA, 2023a).

İsrail'in Filistin halkına yönelik başlatmış olduğu saldırılar sadece hükümet tarafından değil muhalefet partileri ve Türkiye kamuoyu tarafından da şiddetle kınanmıştır. Nitekim partisi farketmeksizin Türkiye-İsrail Parlamentolararası Dostluk Grubu üyeliğinden istifa eden tüm milletvekilleri, İsrail'e karşı topyekûn bir protesto örneği sergilemişlerdir. Hatta Ak Parti Hükümetini eleştiren Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) milletvekillerinden O. Vural, Hükümetin Türkiye'yi Büyük Ortadoğu Projesi'nin bir parçası haline getirdiğini ifade edip bu yanlıştan bir an önce dönülmesi gerektiğini dile getirmiştir (Milliyet, 2014). Siyasi partilerin haricinde İsrail'e, Türkiye kamuoyundan da sert tepkiler gelmiştir. Özellikle sivil toplum kuruluşlarının (STK) öncülüğünde İsrail karşıtı birçok protestonun düzenlendiği Türkiye'de, İnsani Yardım Vakfı (İHH), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) gibi sivil toplum örgütleri Filistin'e destek açıklamasında bulunmuşlardır (Bayraktar, 2015). Türkiye'den gelen bu tepkilere karşı kendisinin Gazze'ye yönelik operasyonunu, Türkiye'nin PKK ile mücadelesine benzetmeye çalışarak bir meşruiyet zemini arayan İsrail, Türkiye'nin Filistin ve İran'la iş birliği yapıp, Batı kampından hızla uzaklaştığını iddia etmiştir (The Jerusalem Post, 2009a).

Görüldüğü üzere Türkiye ile İsrail ilişkilerinde 2000 sonrası dönemin ilk derin krizi olan Dökme Kurşun Operasyonu'nu başlatan İsrail, her şeyden önce Ortadoğu'da istikrar ve barış isteyip istemediğini belli etmiştir. Bin bir çaba ile yürütülen müzakerelere rağmen önce Suriye daha sonra ise Filistin ile ateşkesi bitiren İsrail, bir yandan bölge barışına zarar verirken diğer yandan Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde kendisine rol biçtiği "arabulucu ve düzen kurucu aktör" imajını sekteye uğratmıştır. Bu bağlamda kendi ulusal menfaatleri ve işgalci politikaları bağlamında Türkiye dahil bölgedeki tüm ülkeleri karşısına alabileceğini gösteren İsrail, Ortadoğu'daki istikrarsızlığın artmasına sebep

olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'nin de artık bölgesel bir sorun, hatta terör devleti olarak nitelendirdiği İsrail ile ilişkiler art arda gelen derin krizlerle giderek bozulmuştur. Nitekim derin krizlerin ikincisi çok kısa bir süre sonra 2009 Davos Zirvesi'nde yaşanmıştır.

2.2. Davos “One Minute” Krizi

İsrail'in Filistin'e yönelik başlatmış olduğu Dökme Kurşun Operasyonu nedeniyle gerilen Türkiye ile İsrail ilişkileri, 2009 yılındaki Davos Ekonomik Forumu'nda yeni bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Forumun konularından biri olan “Gazze: Ortadoğu'da Barış Modeli” panelinde konuşan Ş. Peres'in “*Hamas, çirkin bir diktatörlüktür. Bölgede barış ve güvenliği bozan Hamas'ın kendisidir. Siz her gün roketle vurulma tehlikesi yaşıyordunuz, ne yapardınız*” sözlerine tepki gösteren Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı R. Tayyip Erdoğan, “*Sesin çok yüksek çıkıyor. Benden yaşlısın. Biliyorum ki sesinin benden çok yüksek çıkması bir suçluluk psikolojisinin gereğidir. Benim sesim bu kadar çok yüksek çıkmayacak. Bunu böyle bilesin. Öldürmeye gelince siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz. Plajlardaki çocukları nasıl öldürdüğünüz, nasıl vurduğunuzu çok iyi biliyorum.*” şeklinde karşılık vermiştir (BBC, 2009a).

Panel moderatörü Wall Street Journal yazarı D. Ignatius'un, R. Tayyip Erdoğan ile Ş. Peres'e eşit konuşma süresi tanımaması gerekçesiyle moderatöre de tepki gösteren R. Tayyip Erdoğan'ın, “*Benim için bundan böyle Davos bitmiştir. Daha Davos'a gelmem. Siz konuşurmuyorsunuz. Yirmi beş dakika konuştu. On iki dakika konuştum. Olmaz*” sözleri tüm dünyada geniş yankı bulmuştur (Hürriyet, 2009). Tüm dünyanın gözü önünde yeni bir derin kriz yaşayan Türkiye ile İsrail ilişkileri kırılmanın eşiğine gelmiştir. Nitekim gerek Türkiye gerek İsrail medyasında geniş yer bulan bu olay neticesinde iki ülke arasındaki ilişkilerin keskin bir düşüşe girdiği ifade edilmiştir (Tür, 2009). Olaydan bir gün sonra R. Tayyip Erdoğan ile Ş. Peres'in yeniden bir araya gelip görüşmesi, krizin kısa sürede sona ereceği kanaatini oluşturmuştur. Nitekim Ortaoğu'daki iki önemli müttefikinin yaşamış olduğu bu kriz karşısında taraf olmayan ABD, talihsiz bir olayın yaşandığını ancak iki devlet liderinin kriz sonrası görüşmelerinin iyiye işaret olduğunu belirtmiştir (Çakmak, 2012). Ancak İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı A. Mizrahi'nin “*Erdoğan, önce aynaya baksın*” sözlerine karşılık olarak Türkiye'nin İsrail'e nota vermesi krizi iyiden iyiye tırmandırmıştır (Şalom, 2009; CNN, 2009). Ayrıca İsrail'in, yaşanan bu krizle R. Tayyip Erdoğan'ın gerek partisi içerisinde gerek Türkiye seçmeni nezdinde iktidarını pekiştirme amacının olduğunu iddia etmesi (The Jerusalem Post, 2009b) krizi derinleştiren bir başka neden olmuştur⁵.

⁵ Gelişen süreçte İsrail'in bu iddialarının aksine Davos krizinin Ak Parti Hükümetine iç politikada önemli bir fayda sağlamadığı görülmüştür. Öyle ki krizden tam iki ay sonra yapılan 29 Mart 2009 yerel seçimlerinde Ak Parti'nin oyu 2007 genel seçimlerine göre %10, 2004 yerel seçimlerine göre ise %2 gerilemiştir (YSK, 2009; Hürriyet 2023). Bununla birlikte dış politikada yükselen bir prestij elde eden R. Tayyip Erdoğan'ın bu çıkışı, kendisine özellikle Arap dünyasında hayli iyi niyet kazandırmıştır (Zürcher, 2020).

2000 sonrası dönemde, Türkiye ile İsrail arasındaki ikinci derin kriz olan Davos “One Minute” olayı, uluslararası düzeyde İsrail’e karşı yapılan en sert eylemlerden biri olarak tarihe geçmiştir. Özellikle dış politikada kartların yeniden dağıtılmasına zemin hazırlayan bu olayın ardından Ortadoğu ülkelerinin birçoğu Türkiye’yi bölgesel lider olarak görmeye başlamış, R. Tayyip Erdoğan ise kahraman ilan edilmiştir. Hatta Özdağ’a (2011) göre İran’ın Arap dünyasındaki hamilik konumu bu olayla birlikte el değiştirmiştir. Görüldüğü üzere Davos krizi, Türkiye’nin özellikle Arap coğrafyasında imajını yükseltirken, İsrail ile olan ilişkileri ise çıkmaza sokmuştur. Daha önceden planlanan ve katılımcılar arasında ABD, İsrail ve İtalya gibi ülkelerin olduğu “Anadolu Kartalı” tatbikatından İsrail’in çıkarılması, Türkiye ile İsrail arasındaki krizin giderek derinleşeceğini göstermiştir (BBC, 2009b). Nitekim iki ülke arasında yaşanan kriz nedeniyle İsrail Dışişleri Bakanlığı’na çağrılan Türkiye Tel Aviv Büyükelçisi O. Çelikkol’a karşı bilinçli bir şekilde yapılan “diplomatik nezaketsizlik” yeni bir derin krizin yaşanmasına neden olmuştur (Gündüz ve Arıkan, 2018). Siyasi tarih literatürüne “Alçak Koltuk Hadisesi” olarak geçen bu kriz neticesinde Türkiye ile İsrail arasındaki diplomatik ilişkiler sıfır noktasına inmiştir.

2.3. Alçak Koltuk Hadisesi

2009 yılında yaşanan Davos “One Minute” krizinin ardından Türkiye ile İsrail ilişkilerindeki bozulma sadece hükümetler nezdinde yaşanmamıştır. Türkiye kamuoyu ve medyası tarafından da sert tepkilerin gösterildiği İsrail, “çocuk katili” ve “terör devleti” gibi sıfatlarla anılmaya başlamıştır. Ayrıca reytingi yüksek olan “Kurtlar Vadisi Pusu” TV dizisi ve devlet televizyonu olan Türkiye Radyo Televizyon Kurumu’nda (TRT) yayınlanan “Ayrılık” adlı TV dizisinde İsrail aleyhine sahnelerin yayınlanması, Türkiye ile İsrail arasındaki krize siyaset ötesi bir hasiyet kazandırmıştır. Her iki dizinin İsrail karşıtı sahnelerinin ülke kamuoyunda beğeniyle izlenmesi nedeniyle durumun vahametini idrak eden İsrail yönetimi, 11 Ocak 2010 tarihinde konu ile ilgili olarak Türkiye Tel Aviv Büyükelçisi O. Çelikkol’u, İsrail Parlamentosu’na (Knesset) çağırmıştır (Sabah, 2010). Görünürde söz konusu dizi sahneleri için malumat almak isteyen İsrail yönetiminin asıl amacının Türkiye’ye basın aracılığıyla bir misilleme yapmak olduğu anlaşılmıştır. Öyle ki İsrail basınının da hazır bulunduğu görüşmede, İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı D. Ayalon’un oturduğu sandalyeden daha alçak bir sandalyeye oturtulan Türkiye Büyükelçisi O. Çelikkol nezdinde Türkiye, diplomatik olarak küçük düşürülmek istenmiştir. Tamamen bilinçli bir şekilde yapılan bu olay sonrasında D. Ayalon [2003 yılında yapmış olduğu açıklamada, İsrail’in bölgedeki en iyi dostunun Türkiye olduğunu ifade etmiştir] basın mensuplarına *“Bizim yüksek, Türkiye diplomatik temsilcisinin ise daha alçak bir koltukta oturduğuna, masada sadece bizim bayrağımızın olduğuna ve gülümsemediğimize dikkatinizi çekerim”* (BBC, 2010) ifadesinde bulunmuştur.

İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı D. Ayalon tarafından yapılan bu diplomatik nezaketsizliğe karşı Türkiye’den gelen özür dilenmemesi halinde diplomatik ilişkilerin kesileceğine dair açıklamanın ardından resmi özür mektubunu Türkiye Tel Aviv Büyükelçiliğine sunan İsrail, geri adım atmak zorunda kalmıştır (İnat vd., 2017). İsrail’in

geri adım atmasında ülke içerisindeki tepkilerin de etkisi olmuştur. Zira koalisyon hükümeti ile yönetilen İsrail’de yönetimin bir kısmı, Türkiye’ye yapılan bu hareketin gereksiz ve yakışsız olduğunu belirterek, iki ülke arasındaki yaşanan bu krizlerin Türkiye’yi her geçen gün daha da Doğu’ya ittiğini vurgulamıştır (NTV, 2010). Türkiye’den ve İsrail muhalefetinden gelen tepkiler üzerine yaptığı hareketin sadece bir şaka olduğunu ve Türkiye Tel Aviv Büyükelçisini küçük düşürmek gibi bir amacının kesinlikle olmadığını ifade eden D. Ayalon, “*Knesset’teki odamın ne kadar dar ve alçak olduğunu bilerseniz beni anlarsınız*” (Milliyet, 2011) şeklinde devlet adamlığına yakışmayacak bir açıklamada daha bulunmuştur.

2000 sonrası dönemde Türkiye ile İsrail arasındaki üçüncü derin kriz olarak değerlendirilen Alçak Koltuk olayında Türkiye, rasyonel bir kriz yönetimi uygulayarak İsrail’e özür diletmiştir. Böylece uluslararası imajını daha da yükselten Türkiye, Ortadoğu’da önemli bir aktör olduğunu bir kez daha göstermiştir. Özellikle Arap ülkeleri nezdinde takdir edilen bir ülke konumuna gelen Türkiye’nin, İsrail ile olan ilişkileri ise aynı oranda bozulmaya devam etmiştir. Nitekim bu krizin sonrasında iki ülke arasındaki gerginliğin dozunu son derece arttıracak Mavi Marmara Krizi yaşanmıştır.

2.4. Mavi Marmara Krizi ve Palmer Raporu

2008 yılındaki Dökme Kurşun Operasyonu ile derin kriz sürecine giren Türkiye ve İsrail ilişkileri, 31 Mayıs 2010 tarihinde dibe vurmuştur. İsrail tarafından Gazze’ye uygulanan ablukayı delmek ve konuyla ilgili uluslararası kamuoyunda farkındalık oluşturmak amacıyla dünyanın pek çok bölgesinden Gazze’ye gitmek isteyen aktivistler, İsrail askerinin saldırısına uğramıştır⁶. Aralarında Türkiye bandıralı gemilerin de olduğu Özgürlük Filosu’na, İsrail kuvvetlerinin gerçekleştirmiş olduğu menfur saldırı neticesinde dokuz Türkiye vatandaşı ile bir Türk asıllı ABD vatandaşı hayatını yitirmiştir (SDE Analiz, 2011). İki ülke arasında ilk defa böyle bir olayın yaşanması nedeniyle tarihinin en kötü sürecini yaşayan Türkiye-İsrail diplomatik ilişkileri, tıpkı 1980 yılındaki gibi ikinci katiplik seviyesine düşürülmüştür (BBC, 2011). Ayrıca başta Birleşmiş Milletler (BM) olmak üzere uluslararası kurumları göreve davet eden Türkiye, İsrail tarafından yapılan bu katliamın, telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurabileceğini tüm dünyaya ilan etmiştir. Nitekim yaşanan süreçle ilgili El Cezire televizyon kanalına açıklamalarda bulunan Başbakan R. Tayyip Erdoğan, “*Mavi Marmara olayı uluslararası hukuk kuralına uygun değildir. Aslında bu bir savaş nedenidir. Fakat biz Türkiye'nin büyüklüğüne yakışanı yaptık ve bunu sabırla karşıladık. Nihai noktayı şu anda kestirmek kolay değil. Attığımız adımlar bir başlangıçtır. Bu başlangıç adımlarını da bildiğiniz gibi beş maddede, beş başlıkta toplamış bulunuyoruz ve şu anda bu atılan adımlarla ne gibi*

⁶ İsrail’in, Gazze’yi adeta bir açık hava cezaevine dönüştürmeyi amaçladığı ablukayı delmek ve insanlığa, Filistin halkının sesini duyurmak amacıyla Türkiye başta olmak üzere Yunanistan, Birleşik Krallık, Kanada, Fransa, İrlanda, Almanya, İsveç, İtalya, Avusturya, Avustralya, Azerbaycan, Belçika, Çekya, Malezya, Fas, Tunus, Cezayir, Yemen Mısır gibi dünyanın birçok ülkesinden aktivistin katıldığı bu organizasyonda yaklaşık yirmi milletvekili, altmıştan fazla uluslararası basın mensubu, pek çok sanatçı ve Nobel Barış Ödüllü aktivistler yer almıştır (İHH, 2011; AA, 2022).

gelişmeler olacak; bunu önümüzdeki günlerde, haftalarda, belki aylarda göreceğiz. Fakat İsrail'in bugüne kadar yapmış olduğu uygulamaların, yanına kar kalmayacağını görmesi lazım, görecek” sözleriyle Türkiye'nin İsrail'e karşı yürütmekte olduğu uluslararası hukuk mücadelesini ifade etmiştir (CNN, 2011).

Tüm bu gelişmeler bağlamında Türkiye'nin talebi üzerine toplanan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK), ilk aşamada kınama haricinde herhangi bir resmi yaptırım kararı almamıştır. Ancak Türkiye ve uluslararası kamuoyundan yükselen tepkilerin de etkisiyle harekete geçmek durumunda kalan BMGK, olayın derinlemesine araştırılması için bir komisyonun ihdas edileceğini açıklamıştır (Aksar, 2012). 1989-1990 yılları arasında Yeni Zelanda başbakanlığını yapmış tecrübeli politikacı G. Palmer'in başkanlığını yürüttüğü komisyon, bir rapor hazırlayarak BM'ye sunmuştur⁷. 105 sayfalık raporun ana maddeleri şu şekildedir (ORSAM Raporu, 2011):

- 1) İsrail kolluk kuvvetleri, krizin sonlandırılması noktasında daha ılımlı hareket etme imkanına haiz olmasına rağmen gereksiz ve aşırı biçimde hareket etmiştir.
- 2) İsrail'in, Mavi Marmara gemisine yönelik gerçekleştirmiş olduğu saldırı neticesinde ölen sivillerin ailesine tazminat ödemesi gerekmektedir.
- 3) İsrail, Mavi Marmara gemisine gerçekleştirmiş olduğu saldırı nedeniyle pişman olduğuna dair bir açıklamada bulunmalıdır.

İlk bakışta tarafsız ve adil bir rapor olarak görünmesine rağmen aslında İsrail yanlısı bir şekilde hazırlanan rapor, siyasi bir niteliktedir. Nitekim Türkiye'nin beklentilerini karşılamaktan uzak olan Palmer Raporu'ndaki en dikkat çekici nokta ise İsrail'in Gazze'ye uyguladığı ablukanın meşru kabul edilmesidir. Yani raporda İsrail'in, Mavi Marmara gemisine gerçekleştirdiği saldırı “meşru” olarak değerlendirilmiş, sadece saldırının ölçüsü “gereksiz” ve “aşırı” bulunmuştur. Bu nedenle İsrail'in, Türkiye'den özür dilemesi yerine yaşananlardan ötürü pişmanlığını ifade etmesi yeterli görülmüştür (Sever ve Gök, 2016). Siyasi bir nitelik taşıyan bu raporu tanımadığını ilan eden Türkiye ise İsrail'e yönelik sert tavrını daha da arttırmıştır. Dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı A. Davutoğlu, İsrail'e yönelik beş maddelik yaptırım paketi açıklayarak, iki ülke arasındaki ilişkilerin bir daha eskisi gibi olmayacağına dair ilk sinyalleri vermiştir. Bu bağlamda Türkiye öncelikle İsrail ile olan ilişkilerin asgari düzeye indirildiğini belirtmiştir. Daha sonra Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de seyr-ü sefer serbestliği için gerekli önlemleri alacağı ilan edilmiştir⁸. Üçüncü olarak İsrail ile tüm askeri anlaşmaları askıya alan Türkiye,

⁷ Komisyon raporunun açıklanma tarihinin üç defa ertelenmesinin ardından sonucun henüz Türkiye makamlarınca öğrenilmeden 1 Eylül 2011 tarihli The New York Times gazetesinde yayınlanması, raporun güvenilirliğine başlangıçtan itibaren gölge düşürmüştür (Vatan, 2011). Nitekim Türkiye Başbakanı R. Tayyip Erdoğan, Palmer Raporu'nun tam anlamıyla bir hayal kırıklığı olduğunu belirterek, bu raporun BM'nin tarafsızlığına büyük zarar verdiğini ifade etmiştir (TRT Haber, 2011).

⁸ Türkiye'nin İsrail'e kızgınlığı yalnızca özür meselesiyle ilgili olmamıştır. İsrail'in Güney Kıbrıs Hükümeti ile Kıbrıs'ın güneyinde gerçekleştirdiği doğal gaz sondaj işbirliğine de tepki gösteren Türkiye, adadaki uyuşmazlık çözülmedikçe ve deniz sınırları bir anlaşmayla belirlenmedikçe, Güney Kıbrıs'ın bu bölgeyi kendi münhasır ekonomik bölgesi olarak iddia etmesinin uluslararası hukuka uygun olmadığını ifade etmiştir (Kösebalaban, 2011).

İsrail’den temin edilmesi planlanan askeri teçhizat (güdümlü tanksavar füzeleri, ağır piyade muharebe araçları ve uçaksavar füze sistemleri) alımından da vazgeçmiştir. Dördüncü olarak, İsrail’in Gazze ablukasını tanımadığını ifade eden Türkiye, son olarak Mavi Marmara gemisi saldırısında zarar görenlerin hak arama mücadelesine sonuna kadar destek verileceğini açıklamıştır (Çakmak, 2011).

Türkiye’nin bu taleplerine karşılık özür dilemeyeceğini belirten İsrail yönetimi, bir de üzerine Türkiye’yi uluslararası deniz hukukuna uymamakla suçlamıştır. Bunun üzerine daha da bozulan iki ülke ilişkilerinin düzelmesi için ABD Başkanı B. Obama devreye girmiştir. Ortadoğu bölgesindeki iki önemli müttefiki olan Türkiye ile İsrail arasındaki derin krizin, ilişkileri tamamen koparmadan yumuşaması için arabuluculuk yapan ABD Başkanı B. Obama’nın girişimleri neticesinde 22 Mart 2013 tarihinde İsrail Başbakanı B. Netanyahu, mevkidaşı R. Tayyip Erdoğan’ı arayarak Mavi Marmara olayında yaşananlar için özür dilemiştir⁹ (BBC, 2013). B. Netanyahu’nun, olaydan üç yıl sonra gelen özrü ve İsrail’in tazminat ödemeyi kabul etmesiyle birlikte iki ülke ilişkileri normalleşme sürecine girse de İsrail’in ilk defa Türkiye vatandaşı olan kişileri öldürdüğü ve yine İsrail’in ilk defa bir ülkeden özür dilediği Mavi Marmara krizi, Türkiye ile İsrail ilişkilerinde kalıcı izler bırakmıştır. Nitekim New York’ta Yahudi diliyle yayınlanan Forward Gazetesi (2015), Türkiye ile İsrail arasındaki yakın ilişkilerin bittiğini ve İsrail’in Türkiye’de artık düşman olarak algılandığını yazmıştır.

Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkileri kopma noktasına getiren Mavi Marmara krizinin aşılması ve iki ülke arasındaki ilişkilerin tedricen normalleşmesi altı yılı almıştır. 2016 yılından itibaren iki ülke, yeniden diyalog kurmaya başlamış ve yeni iş birlikleri tesis etmiştir (Almog ve Sever, 2017). Bununla birlikte Mavi Marmara krizinin Türkiye ile İsrail ilişkilerinde kalıcı izler bıraktığı bir gerçektir. Nitekim iki ülke arasında yeniden kurulan ilişkiler, özellikle Filistin hususundaki bir sorunda bozulma eğilimi göstermiştir. Örneğin 2018 tarihinde ABD Büyükelçiliği’nin Doğu Kudüs’e taşınması kararını protesto eden Filistinlilerin, İsrail askerlerince öldürülmesine sert tepki gösteren Türkiye Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan, İsrail’i soykırımla suçlamıştır. Bu olayın ardından Türkiye ile İsrail arasında ufak çaplı krizler olmakla birlikte 2023 yılının sonlarına dek derin bir kriz yaşanmamıştır. 7 Ekim 2023’te Hamas’ın İsrail’e yönelik gerçekleştirdiği El-Aksa Tufanı operasyonuna karşılık veren İsrail’in, Gazze’yi bombalaması sonucu binlerce Filistinli sivilin ölmesi ve bölgede aylardır süren bir insanlık dramının yaşanması Türkiye ile İsrail arasında yeni bir krizin doğmasına neden olmuştur.

⁹ İsrail’in “kesinlikle özür yok” açıklamasından üç yıl sonra Türkiye’den özür dilemesi ve bunun için ABD’nin arabulucu olarak devreye girmesinin nedeni, Arap Baharı sürecinde Ortadoğu’da İslamcı grupların güç ve konum kazanmasıdır. Bölgede kendisine düşman olan birçok ülke ve hareketin olduğunu bilen İsrail, Arap Baharı sürecinde Türkiye’yi de karşısına almak istememiştir. Bölgedeki ulusal menfaatleri açısından iki önemli müttefiki arasında arabuluculuk yapan ABD’nin bu çabası özellikle Suriye’deki iç savaş neticesinde değişen dinamiklere bağlanabilir. Ortadoğu’da oluşmaya başlayan yeni düzende, Türkiye ve İsrail arasında taraf olmak istemeyip, iki devleti de müttefiki olarak görmek isteyen ABD, iki ülke arasındaki sorunun çözülmesi yolunda önemli rol oynamıştır.

2.5. El-Aksa Tufanı Operasyonu

7 Ekim 2023 Cumartesi günü (Yahudi bayramı Simchat Torah ve Yom Kippur Savaşı'nın yıldönümünde) Hamas'ın silahlı kanadı İzzeddin el-Kassam Tugayları, üstün savunma teknolojisi nedeniyle "Demir Kubbe" olarak adlandırılan İsrail'e saldırı gerçekleştirmiştir (Kaşani, 2023). İsrail'de birçok yere eş zamanlı olarak operasyon gerçekleştiren İzzeddin el-Kassam Tugayları, pek çok İsrail askerini öldürmüş ve rehin almıştır¹⁰ (Mucuk vd., 2023). Aksa Tufanı olarak isimlendirilen bu saldırıları "İsrail'in 11 Eylül'ü" olarak değerlendiren İsrail yönetimi (Rudaw, 2023) ise krizi fırsata çevirir bir şekilde, yaşatacağı insanlık dramına meşru bir zemin hazırlamaya çalışmıştır¹¹. Bu doğrultuda çeşitli politikalar geliştiren Evanjelikler, Küreselleşmeciler ve Siyonistler (Erol, 2023) başta Gazze olmak üzere Filistin'e önce havadan daha sonra ise karadan saldırılar düzenleyerek masum sivil gözetmeksizin topyekûn bir soykırıma başlamıştır.

İsrail'in ne insanlığa ne de savaş ahlakına sığacak bir şekilde Filistin halkına yönelik gerçekleştirdiği saldırılar, aylardır süren bir insanlık trajedisine yol açmıştır. Tüm dünyanın gözü önünde sivil, kadın, yaşlı, bebek-çocuk gözetmeden katliam yapan İsrail, terör örgütü olarak ilan ettiği Hamas ile mücadele ettiğini ileri sürse de aslında bizzat kendisi bir terör devleti gibi hareket etmektedir. Zira dünyanın birçok ülkesinden protestoların yapıldığı İsrail'e, Türkiye'den de gerek siyasi düzeyde gerek toplumsal düzeyde tepki yağmaktadır.

Çalışmanın önceki bölümlerinde ifade edilen derin krizler nedeniyle uzun bir süredir gergin olan ve yeni yeni düzelmeye başlayan Türkiye ile İsrail ilişkileri, tam normalleşme sürecine girmişken Aksa Tufanı Operasyonu yaşanmıştır. Öyle ki 20 Eylül 2023 tarihinde BM Genel Kurulu toplantısı için ABD'de bulunan Türkiye Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan ile İsrail Başbakanı B. Netanyahu, iki ülke arasında siyasi ve ekonomik iş birlikleri tesis etmek adına yüz yüze görüşmüştür. Görüşmenin ana başlıklarından birini de Filistin ile İsrail ihtilafı oluşturmuştur (AA, 2023). Bu görüşmenin ardından R. Tayyip Erdoğan'ın "*BM 78'inci Genel Kurul temaslarımız kapsamında İsrail Başbakanı B. Netanyahu ile bir görüşme gerçekleştirdik. İstişarelerimiz ülkemiz ve bölgemiz için hayırlara vesile olsun. Netanyahu Ekim-Kasım ayı gibi Türkiye'ye gelir. Daha sonra bizim de iade-i ziyaretimiz olacak*" (Euro News, 2023b) sözleri Türkiye ile İsrail arasında

¹⁰ Hamas'ın yayınladığı "Aksa Tufanı'nı Neden Yaptık" isimli raporda, İsrail'in yıllardan beri uyguladığı Filistin davasını yok etme politikasına ve mezalimine karşı gerekli bir adım ve doğal bir tepki olarak değerlendirilen bu saldırılarda üç bin Filistinli direnişçi; insansız hava araçları, paramotor, yamaç paraşütleri, motosiklet ve sürat tekneleriyle İsrail'e sızmıştır (Independent, 2023; BBC, 2023a). Birçok İsrail askerinin öldürüldüğü ve rehin alındığı bu saldırılar, İsrail'in "sarsılmaz" güvenlik duvarının ve tüm dünyada etkin olan istihbarat ağının düşünüldüğü kadar güçlü olmadığını ortaya koymuştur. Zira İsrail'in bu süreçte verdiği can ve mal kaybından daha büyük kaybı, tüm dünyada oluşturduğu "muktedir ülke" algısının yok olma başlangıcıdır.

¹¹ Aksa Tufanı Operasyonu, B. Netanyahu yönetimi adına bir kriz olmakla birlikte önemli bir fırsat olarak da görülmüştür. Nitekim B. Netanyahu, bu operasyonu gerekçe göstererek baskıcı işgal politikalarına dayanak oluşturmayı hedeflemiştir. Ancak bundan daha önemli olan, İsrail'de özellikle genç nesil arasında "kutsallığı" sorgulanmaya başlayan Siyonizm düşüncesine olan inancı yeniden canlandırmayı amaçlamış olmasıdır (Erol, 2023).

yeniden yakın ilişkilerin kurulacağına dair bir kanaat oluşturmuştur. Ancak iki ülke liderinin görüşmesinden sadece on yedi gün sonra gerçekleşen Aksa Tufanı Operasyonu nedeniyle karşılıklı ziyaretleşme programı iptal edilmiştir (Kaşani, 2023).

Aksa Tufanı Operasyonu’nun ilk günlerinde saldırıyı başlatan tarafın Hamas¹² olmasının da etkisiyle dengeli ve arabulucu bir politika izleyen Türkiye, yaşanan çatışmaların bir an önce sönümlenmesi adına girişimlerde bulunmuştur. Genel başkanlığını yürüttüğü Ak Parti’nin 4. Olağanüstü Büyük Kongre’sinde konuşan R. Tayyip Erdoğan, “İlk kiblemiz Mescid-i Aksa’nın tarihi ve dini statüsünü aşındırmaya yönelik her türlü girişimin her türlü işgalin karşısında durmaya devam edeceğiz. Türkiye olarak bu sabah İsrail’de meydana gelen hadiseler ışığında tüm tarafları itidalle hareket etmeye gerilimi daha da turmandırarak fevri adımlardan uzak durmaya çağırıyoruz” (VOA, 2023b) sözleriyle her iki ülkenin de daha fazla zarar görmeden sulh yoluna gitmesi gerektiği çağrısında bulunmuştur. Ancak İsrail’in ne Türkiye’den ne diğer ülkelerden ne de uluslararası örgütlerden gelen sağduyu mesajlarının hiçbirini dikkate almayıp, saldırılarının şiddetini günden güne arttırması Türkiye’nin konuyla ilgili tavrının değişmesine neden olmuştur. Öyle ki Ak Parti Meclis Grup Toplantısı’nda konuşan R. Tayyip Erdoğan, “Ey İsrail, sen bir örgüt olabilirsin çünkü Batı’nın sana borcu çok. Ama Türkiye’nin sana borcu yok. Batı Hamas’ı bir terör örgütü olarak görüyor. Hamas bir terör örgütü değil, topraklarını korumaya çalışan bir kurtuluş ve mücahitler grubudur” (İHA, 2023) sözleriyle Filistin halkına desteğini net bir biçimde ifade etmiştir¹³. R. Tayyip Erdoğan’ın bu sözlerinin kabul edilemez olduğunu belirten İsrail Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü L. Haiat ise “Türkiye Cumhurbaşkanı’nın terör örgütünü savunma girişimi ve kışkırtıcı sözleri bile tüm dünyanın gördüğü vahşeti ve kesin gerçeği değiştirmeyecektir: Hamas eşittir İŞİD” açıklamasında bulunmuştur. İsrail Kültür ve Spor Bakanı M. Zohar da buna paralel açıklamalarda bulunarak, “Erdoğan terörü destekliyor. Türkiye ile ilişkileri yeniden hesap etmenin zamanı geldi” (DW, 2023) sözleriyle Türkiye ile İsrail arasında yeni bir derin krizin fitilini ateşlemiştir.

Geçmişten günümüze Türkiye ile İsrail arasında yaşanan krizlerin neredeyse tümünün odak noktasını oluşturan Filistin halkının mücadelesinde yine Filistin’in yanında yer almayı tercih eden Türkiye, gerek siyaseten gerek toplumsal olarak İsrail’in yeni mezalim politikasına karşı çıkmıştır. Bu bağlamda İsrail ile ticari ve askeri anlaşmaları önce

¹² İlk saldırının Hamas’ın İzzeddin el-Kassam Tugayları tarafından gerçekleştirilmiş olması nedeniyle özellikle Batı tarafından eleştirilen hatta Türkiye ve bazı Arap ülkelerinde, Hamas’ın yapmış olduğu bu saldırı nedeniyle uluslararası kamuoyu desteğini kaybedeceğine yönelik bir kanaat oluşsa da Hamas, yayınlamış olduğu Aksa Tufanı’na ilişkin raporunda bu saldırıların neden yapıldığını ifade etmiştir. İsrail tarafından uygulanan ambargolar ve kuşatmalarla adeta açık cezaevine dönüştürülen Filistin’in günden güne işgal edildiğini belirten Hamas, “Direnssek de öldürüyorlar, direnmesek de öldürüyorlar” sözleriyle Filistin’in özgür kılınması adına başka bir yolun kalmadığına dikkat çekmiştir (AA, 2024).

¹³ R. Tayyip Erdoğan’ın bu sözleriyle hem İsrail’e hem de Batı’ya tepki göstermesinde, doksan ülke tarafından BMGK’ye sunulan Gazze’de ateşkes ilan edilmesi teklifinin ABD ve İngiltere tarafından veto edilmesi etkili olmuştur. Nitekim ABD’nin BM Daimi Temsilcisi R. Wood’un, ABD tarafından veto edilen Gazze’de acilen ateşkes ilan edilmesi teklifini “aceleci, dengesiz ve gerçeklikten uzak” olarak değerlendirmesi Türkiye başta olmak üzere pek çok ülke tarafından tepkiyle karşılanmıştır (DHA, 2023).

kısıtlayan daha sonra ise tamamen durduran Türkiye’de İsrail aleyhine birçok protesto ve kampanya düzenlenmiştir (Independent, 2024). Türkiye Ticaret Bakanlığı’nın İsrail’e yönelik önce elli dört ürün grubunun ihracatının durdurulması kararının ardından ticari ilişkilerin tamamen askıya alınması iki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden gerilemesine yol açmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2024). Ayrıca İsrail menşeli ürünlerin tüketilmemesi noktasında farkındalık oluşturan Türkiye toplumu; devlet kurum ve kuruluşlarının kantin ve yemekhanelerinde, misafirhane/konukevi ve otellerde, restaurantlarda ve marketlerde mümkün olduğunca İsrail menşeli ürünlerin satılmaması ve tüketilmemesi yönünde hareket etmektedir (TRT Haber, 2023). İsrail’in beşinci büyük ihracat ortağı olan Türkiye’nin (Toğa, 2023), İsrail’e yönelik uygulamış olduğu bu ticari yaptırımlar, Filistin’e verilen destek zaviyesinden son derece önem arz etmektedir. Nitekim New York Times Gazetesi, “*As Turkey Cuts Trade Ties, Israel’s Isolation Grows*” başlıklı haberinde Türkiye tarafından uygulanan bu yaptırımların İsrail’i bölgede giderek yalnızlaştırdığını ifade etmiştir (NY Times, 2024).

Ak Parti Hükümeti’nin ekonomik ve askeri iş birliğini durdurduğu İsrail’e karşı Türkiye kamuoyundan da tepki yükselmiştir. Öyle ki ülkenin her şehrinde düzenlenen İsrail karşıtı mitinglere üniversitelerden, iş çevrelerinden ve STK’lardan yoğun düzeyde katılım sağlanmaktadır. Ayrıca her Cuma namazı ibadetinin ardından Filistin için dua eden cemaatler, kararlı ve sistematik bir şekilde mitingler düzenlemektedir. Bu mitinglerle, Filistin halkının yanında olduğunu gösteren Türkiye toplumu, Filistin’e destek amacıyla birçok yardım organizasyonu da düzenlemektedir (İHH, 2023). Çoğu zaman politikacıların da katılım gösterdiği bu mitinglere Hamas’ın önde gelen yetkilileri de iştirak etmektedir. Söz konusu mitingler arasında en fazla ses getirenlerden biri, 28 Ekim 2023 tarihinde yapılan “Büyük Filistin Mitingi” olmuştur. Ak Parti İstanbul İl Başkanlığı’nca organize edilen ve yüz binlerce kişinin katılım sağladığı mitingde konuşma yapan Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan, “*Gazze’deki katliamın en büyük sorumlusu Batı’dır. İsrail, seni savaş suçlusunu olarak tüm dünyaya ilan edeceğiz*” ifadesinde bulunmuştur. Yoğun bir biçimde “Katil İsrail” ve “Kahrolsun İsrail” sloganlarının atıldığı mitinge; MHP Genel Başkanı D. Bahçeli, Yeniden Refah Partisi (YRP) Genel Başkanı F. Erbakan, Hür Dava Partisi (HÜDA-PAR) Genel Başkanı Z. Yapıcıoğlu, Büyük Birlik Partisi (BBP) Genel Başkanı M. Destici ve Demokratik Sol Parti (DSP) Genel Başkanı Ö. Aksakal’ın yanı sıra birçok siyasetçi katılım göstermiştir. Sanat, akademi ve iş camiasından da yoğun katılımın olduğu mitingde söz alan sanatçı Yusuf İslam, “*Bir masum can katledilirse, bütün insanlık öldürülmüş sayılır. Ama şu anda Gazze’de yaşananlar soykırımdır*” sözleriyle İsrail’in yaşattığı zulüm karşısında insanlığın tek ses olması gerektiğini belirtmiştir (BBC, 2023b).

İsrail’i tanıyan ilk Müslüman ülke olmasına rağmen geçmişten günümüze Filistin davasına sahip çıkan Türkiye, yine bir İsrail-Filistin çatışmasında Filistin’in yanında saf tutmuştur. Bu nedenle İsrail ile yeni bir kriz yaşamakta olan Türkiye, halihazırda geçirmekte olduğu ekonomik sıkıntılara rağmen İsrail ile ticareti durduracak noktaya gelmiştir. Bunun yanı sıra askeri iş birliklerinin de durdurulduğu İsrail’e karşı, devlet ve

toplum nezdinde yaptırımlar uygulanmaya çalışılmaktadır. İsrail ile ilişkilerin tam da normalleşmeye başladığı süreçte yaşanan Aksa Tufanı Operasyonu ve sonrasındaki gelişmeler nedeniyle yeni bir krize giren Türkiye ile İsrail ilişkileri, 2000 sonrası dönemde beşinci derin krizini yaşamaktadır. Bu kriz, iki ülke arasındaki diplomatik temasların askıya alınmasına ve büyükelçilerin geri çağırılmasına kadar varan ciddi adımlarla sonuçlanabilir. Zira Türkiye, uluslararası platformlarda Filistin’e desteğini artırarak İsrail’e karşı diplomatik baskıyı sürdürmekte kararlı görünmektedir. Ayrıca, Türkiye toplumu da İsrail mallarını boykot ederek Filistin’e olan desteklerini göstermeye devam etmektedir. Bu durum, Ortadoğu’da dengeleri değiştirebilecek bir gelişme olarak dikkat çekmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmanın ana konusunu, 2000 sonrası dönemde Türkiye ile İsrail ilişkilerinde yaşanan krizler ve bu krizlerin derinleşmesindeki nedenler oluşturmaktadır. 1949 yılında başlayan Türkiye ile İsrail ilişkileri, üç çeyrek asrını tamamlamak üzeredir. 2000 yılına dek iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir sorun yaşanmadığı hatta müspet ilişkilerin geliştirildiği söylenebilir. 1980 döneminde iki ülke arasında ufak çaplı krizler yaşanmış olsa da 1990’lı yıllara gelindiğinde Türkiye ile İsrail ilişkileri altın dönemini yaşamıştır. Öyle ki bu dönemde özellikle askeri güvenlik temelli birçok iş birliği yürüten iki ülke, ortak müttefiki olan ABD’nin de etkisiyle yakın ilişkiler kurmuştur. 1990’lı yıllar boyunca sadece Refah-Yol Hükümeti döneminde (1996-1997) gerginleşen iki ülke ilişkileri, TSK tarafından gerçekleştirilen “post-modern” darbeye hükümetin düşürülmesinin ardından kaldığı yerden devam etmiştir¹⁴. 2000’li yıllara gelindiğinde ise iki ülke ilişkilerindeki uyum, yerini krizlere bırakmıştır. Türkiye ile İsrail arasında yaklaşık yirmi dört yıldır belli aralıklarla çıkan krizlerin ortak noktasını ise Filistin hususu oluşturmaktadır¹⁵.

2002 yılında iktidara gelen Ak Parti Hükümeti ile birlikte değişmeye başlayan güvenlik temelli Türk dış politikası, İsrail ile olan ilişkilerde de değişim yaşanmasına neden olmuştur. Uzun zaman boyunca ikinci planda tutulan Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerin Ak

¹⁴ 28 Şubat post-modern darbesinin önemli aktörlerinden biri olan, dönemin TSK Genelkurmay 2. Başkanı Ç. Bir, 2002 yılında M. Sherman ile birlikte yazdığı Formula for Stability: Turkey Plus Israel (İstikrar İçin Formül: Türkiye Artı İsrail) adlı makalede N. Erbakan’ın başbakan olması sonucunda İsrail menfaatlerinin ve Türkiye ile İsrail ilişkilerinin selametinin tehlikeye girdiğini ifade etmiştir. Bu nedenle post-modern darbe ile bu tehlikenin TSK tarafından savuşturulduğunu belirten Ç. Bir (2002), “Darbe ile İslamcı Erbakan’ı kontrol altında tutmasaydık, Türkiye ile İsrail ilişkileri büyük zarar görecekti” ifadesinde bulunmuştur.

¹⁵ Yazılı ve görsel basında, akademik çalışmalarda ve günlük konuşma dilinde, Filistin ile İsrail arasındaki anlaşmazlıkların ifade edilmesinde ve hatta Filistin’in haklı mücadelesinin dile getirilmesinde dahi kullanılan “Filistin Meselesi” ifadesine bu çalışmada özellikle yer verilmemiştir. Çünkü bu söylem, bölgede yaşanan sıkıntının yegane kaynağı Filistin’miş gibi bir algının oluşmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle çalışma boyunca Filistin’le ilgili açıklama cümleleri; “Filistin konusu”, “Filistin hususu” şeklinde ifade edilmiştir. Bu ifadelerden kast edilen ise Filistin’in İsrail’e karşı kendi öz topraklarında vermekte olduğu var olma mücadelesidir.

Parti döneminde yoğunlaşması ve Türkiye'nin bölgesel bir güç olma amacı doğrultusunda radikal değişime uğrayan İsrail ile ilişkiler önce gerilemeye daha sonra ise gerilmeye başlamıştır. Bu değişimin yaşanmasında tıpkı Türkiye'de olduğu gibi İsrail'de de değişen iktidarın etkisinden söz etmek mümkündür. Zira 2001 yılında iktidara gelen Likud Partisi Başkanı A. Şaron'un, Filistin'e yönelik uygulamaya koyduğu mezalim politikasının da Türkiye ile İsrail ilişkilerinin bozulmasına yol açtığı söylenebilir. İsrail tarafından Filistin halkının sistematik bir şekilde yok edilmek istenmesine tepki koyan Ak Parti iktidarının, Filistin'i İslamcı söylemlerle savunması ve zaman zaman İsrail'in politikalarını Siyonizm ile bağdaştırması iki ülke arasında krizlerin yaşanmasına neden olmaktadır. Ayrıca Ak Parti Hükümeti'nin, İsrail'in insani ve ahlaki değerlerle uymayan şiddet politikasını uluslararası topluma gösterebilme kapasitesinin daha yüksek olması da iki ülke arasındaki krizlerin 2000 öncesi döneme göre daha derin şekilde yaşanmasına yol açmaktadır.

2000 sonrası dönemde Türkiye ile İsrail ilişkilerinde 2008 yılına dek yaşanan ufak çaplı krizler nedeniyle gerileme yaşansa da ilişkiler devam etmiştir. Bununla birlikte 2008 yılında İsrail tarafından Filistin'e düzenlenen Dökme Kurşun Operasyonu'na, Türkiye'nin tepki göstermesiyle gerginleşmeye başlayan Türkiye ile İsrail ilişkileri, bu tarihten günümüze derin krizler yaşamaktadır. Dökme Kurşun Operasyonu'yla Gazze'de bir insanlık dramının yaşanmasına neden olan İsrail'e, 2009 yılındaki Davos Ekonomik Forumu'nda tepki gösteren Türkiye Başbakanı R. Tayyip Erdoğan'ın bu çıkışı sonrasında iki ülke arasındaki kriz derinleşmiştir. Davos krizinin İsrail açısından rövanşçı olan Alçak Koltuk Krizi, iki ülke arasındaki ilişkileri daha da gererken, 2010 yılında yaşanan Mavi Marmara Olayı ile ilişkiler kopma noktasına gelmiştir.

Gazze'ye yardım götürmek üzere yola çıkan sivillere müdahale eden İsrail askerlerinin, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı dokuz kişiyi öldürmesi, iki ülke ilişkilerindeki en büyük kriz olarak değerlendirilmektedir. Olayla ilgili hazırlanan Palmer raporunun gerçeklikten uzak bir belge olması ve bu süreçte İsrail'in, devlet terbiyesine yakışmayacak eylemlerde bulunması hasebiyle tüm ilişkilerin kesildiği Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler, altı yıllık bir aradan sonra yeniden başlamıştır. 2016 yılında ABD Başkanı B. Obama'nın girişimleri neticesinde Mavi Marmara mağdurlarına tazminat ödemeyi ve Türkiye'den özür dilemeyi kabul eden İsrail ile ilişkiler yeniden başlamıştır. Yaklaşık altı yıl süren "sıfır ilişki" döneminin ardından yeniden başlayan iki ülke ilişkileri, 2018 yılında ABD Büyükelçiliği'nin Doğu Kudüs'e taşınması kararını protesto eden Filistinlilerin, İsrail askerlerince öldürülmesi nedeniyle yeni bir kriz yaşamıştır. Ancak önceki krizlerde olduğu gibi bu krizi de aşan Türkiye ile İsrail, siyasi ve ticari iş birliğine devam etmiştir. 2023 yılının sonlarına değin önemli bir krizin yaşanmadığı iki ülke arasında ilişkiler, Hamas'a bağlı İzzeddin el-Kasım Tuğayları'nın İsrail'e yönelik gerçekleştirdiği saldırılar neticesinde yeni bir kriz sürecine girmiştir. 7 Ekim 2023 Aksa Tufanı Operasyonu'na karşılık veren İsrail'in, gün geçtikçe artan saldırıları ve bu saldırıları hiçbir ahlaki değer gözetmeksizin gerçekleştirmesi tüm dünyada tepkiyle karşılanmaktadır. Tam anlamıyla bir terör devleti olarak hareket eden İsrail'in bu mezalimine tepki gösteren ülkelerden

birisi de Türkiye olmuştur. Gerek siyasi düzeyde gerek toplumsal düzeyde ciddi bir tepkinin yükseldiği Türkiye’de, İsrail’e karşı önemli yaptırım kararları alınmaktadır. Filistin’de yaşanan insanlık dramına sessiz kalmayan Türkiye, İsrail ile ilişkilerin tam da ivme kazandığı bu süreçte ilişkileri askıya almıştır. İsrail tarafından uygulanan bu soykırımın bir en evvel durması için ekonomik ve siyasi adımlar atan Türkiye, 2000 sonrası dönemde İsrail ile beşinci ciddi krizini yaşamaktadır.

Görüldüğü üzere karmaşık ve dönemselsel olarak keskin şekilde değişebilen Türkiye ile İsrail ilişkileri, özellikle 2000 sonrası dönemde beş derin kriz yaşamıştır. Genişlemeye dayalı işgalci politikasını başarıya erdirmek adına her yolu deneyen İsrail’in, dar anlamda Filistin geniş anlamda ise Ortadoğu adına istikrarsızlık ürettiği görülmektedir. Kendi ulusal çıkarları ve Siyonist düşüncesi doğrultusunda hareket eden İsrail, büyük ideası olan Arz-ı Mev’ud’a ulaşmak için ilk hedef olarak gördüğü Filistin’e karşı geçmişten günümüze sistematik bir şekilde saldırılar gerçekleştirmektedir. Bu saldırı dönemlerinin neredeyse tümünde Türkiye ile İsrail ilişkileri de krize girmiştir. Zaman içerisinde iki ülke, yaşadıkları krizlerin üstesinden gelip ilişkilere devam etse de her bir krizin iki ülke ilişkilerinde kalıcı izler bıraktığını söylemek mümkündür. 2023’ün son aylarında başlayıp günümüze değin devam eden son krizin ise İsrail’in Filistin’e yönelik saldırılarına devam etmesi halinde giderek derinleşmesi beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- AA. (2014). İsrail’in üç büyük operasyonunda 1679 kişi öldü. 15.04.2024. www.aa.com.tr/tr/dunya/israilin-uc-buyuk-operasyonunda-1679-kisi-oldu/142698.
- AA. (2021). İsrail’e karşı 2000 yılında başlayan İkinci İntifada’nın üzerinden 21 yıl geçti, 12.04.2024. www.aa.com.tr/tr/dunya/israile-karsi-2000-yilinda-baslayan-ikinci-intifadanin-uzerinden-21-yil-gecti/2377014.
- AA. (2022). Mavi Marmara saldırısının 12’nci yılı nedeniyle Fatih’te yürüyüş yapıldı. 28.04.2024. www.aa.com.tr/tr/gundem/mavi-marmara-saldirisinin-12inci-yili-nedeniyle-fatihte-yuruyus-yapildi/2602532.
- AA. (2023). Cumhurbaşkanı Erdoğan, İsrail Başbakanı Netanyahu’yu kabul etti. 16.05.2024. www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-israil-basbakani-netanyahuyu-kabul-etti/2996348.
- AA. (2024). Hamas, “Aksa Tufanı”na ilişkin rapor yayımladı. 18.05.2024. www.aa.com.tr/tr/israil-filistin-catismasi/hamas-aksa-tufanina-iliskin-rapor-yayimladi/318.
- Aksar. Y. (2012). Birleşmiş Milletler Palmer (Mavi Marmara) raporu ve uluslararası hukuk. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(33), 23-40.

- Almog O. & Sever, A. (2017). Hide and seek? Israeli–Turkish relations and the Baghdad Pact. *Middle Eastern Studies*, 53(4), 609-623.
- Altunışık. M. (2010). *Arap dünyasında Türkiye algısı* (1. baskı). TESEV Yayınları.
- Bayraktar. A. (2015). Türkiye'nin Ortadoğu politikasında sivil toplum kuruluşları: 1990'lar ve 2000'lere ilişkin bir değerlendirme (Yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BBC. (2009a). Davos'ta Gazze Gerginliği, 20.04.2024. www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/01/090129_erdogan_perez_davos.shtml.
- BBC. (2009b). İsrail'le Türkiye'nin tatbikat krizi. 22.04.2024. www.bbc.com/turkce/haberler/2009/10/091011_israil_drill.
- BBC. (2010). Türkiye'yle İsrail arasında koltuk krizi, 25.04.2024. www.bbc.com/turkce/haberler/2010/01/100112_turkey_israel.
- BBC. (2011). Türkiye'den İsrail'e Mavi Marmara tepkisi. 27.04.2024. www.bbc.com/turkce/haberler/2011/09/110902_turkey_israel.
- BBC. (2013). Mavi Marmara: İsrail, Türkiye'den özür diledi. 03.05.2024. www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130322_israil_turkiye_ozur.
- BBC. (2023a). Hamas'ın İsrail savunma sistemini aşmak için kullandığı motorlu paraşütler hakkında ne biliniyor? 10.05.2024. www.bbc.com/turkce/articles/c03e6xklp92o.
- BBC. (2023b). Erdoğan: İsrail, biz de seni savaş suçlusunu olarak dünyaya ilan edeceğiz. 20.05.2024. www.bbc.com/turkce/articles/c2j9xr94jmro.
- Bir, Ç., & Sherman, M. (2002). Formula for stability: Turkey plus Israel. *Middle East Quarterly*, 4(9), 23-32.
- Boran, T. K. (2020). Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde Türkiye-İsrail ilişkileri. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22(44), 28-42.
- Bölme, S. M. (2009). Gazze'de katliam: Türkiye, Ortadoğu ve Filistin sorunu. *SETA Analiz*, (3), 1-18.
- Ceylan Ersoy, T. (2022). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yeni Dönem. 14.04.2024. www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-israil-iliskilerinde-yeni-donem/2711497.
- CNN. (2009). “Erdoğan önce aynaya baksın”, 22.04.2024. www.cnnturk.com/dunya/erdogan-once-aynaya-baksin.
- CNN. (2011). Erdoğan: “Mavi Marmara saldırı savaş nedeni”, 28.04.2024. www.cnnturk.com/turkiye/erdogan-mavi-marmaraya-saldiri-savas-nedeni.

- Cohen, M. S., & Freilich, C. D. (2014). Breakdown and possible restart: Turkish–Israeli relations under the AKP. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 8(1), 1-18.
- Çakmak, H. (2012). One Minute krizi. In H. Çakmak (Ed.), *Türk dış politikasında 41 kriz 1924-2012* (ss. 317-322). Kripto Basım Yayım Dağıtım. Ankara.
- DHA. (2023). ABD’den veto kararıyla ilgili açıklama: Süreç aceleye getirildi, önerilerimiz reddedildi. 18.05.2024. www.dha.com.tr/dunya/abdden-veto-karariyla-iligili-aciklama-surec-aceleye-getirildi-onerilerimiz-reddedildi-2356933.
- DW. (2023). İsrail’den Erdoğan’ın Hamas açıklamasına İŞİD’li yanıt. 19.05.2024. www.dw.com/tr/87israilden-erdo%C4%9Fan%C4%B1n-hamas-67214990.
- Eminoğlu, A. (2016). Tarihsel süreçte Türkiye İsrail ilişkilerinin değişen yapısı. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 7(15), 88-106.
- Erol, A. (2023). Evanjelicler, küreselleşmeciler, siyonistler bağlamında Gazze üzerine bir deneme. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 6(5), 1104-1115.
- Euro News. (2023a). Türkiye-İsrail ekonomik ilişkileri ne durumda, ticaret hacmi AK Parti iktidarında nasıl değişti? 12.04.2024. www.tr.euronews.com/2023/10/11/turkiye-israil-ekonomik-iliskileri-ne-durumda-ticaret-hacmi-ak-parti-iktidarında-nasil-deg.
- Euro News. (2023b). Erdoğan: Netanyahu, ekim, kasım gibi Türkiye’ye gelir, sonra bizim de iadei ziyaretimiz olacak. 18.05.2024. www.tr.euronews.com/2023/09/26/erdogan-netanyahu-ekim-kasim-gibi-turkiyeye-gelir-sonra-bizim-de-iadei-ziyaretimiz-olacak.
- Forward. (2011). Turkey: No Normalization of Israel Ties Without End to Gaza Blockade, 05.05.2024. www.forward.com/news/breaking-news/328109/turkey-no-normalization-of-israel-ties-without-end-to-gaza-blockade/.
- Gündüz, U., & Arıkan, İ. (2018). Türk-İsrail krizlerinin Türk medyasında temsil örneklerinin Fairclough’ın söylem analizi ile okunması. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İnif E-Dergi)*, 3(2), 151-174.
- Gürses, E. (2009). *Türk siyasal hayatında Milli Güvenlik Kurulu’nun yeri: 28 Şubat süreci örneği* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hürriyet. (1998). Denizkızı Sağ salım. 14.04.2024. www.hurriyet.com.tr/gundem/denizkizi-sag-salim-39282630.
- Hürriyet. (2001). Şaron’un Türkiye ziyareti İsrail basının böldü, 14.04.2024. www.hurriyet.com.tr/gundem/saronun-turkiye-ziyareti-israil-basinin-boldu

38257430.

- Hürriyet. (2009). Erdoğan: “Davos krizi planlı değildi”. 20.04.2024. www.hurriyet.com.tr/dunya/erdogan-davos-krizi-planli-degildi-12799611.
- Hürriyet. (2013). İşte Karadayı'nın ifadesinin tam metni. 15.04.2024. www.hurriyet.com.tr/gundem/iste-karadayinin-ifadesinin-tam-metni-22282093.
- Hürriyet. (2023). 31 Mart 2004 Yerel Seçim Sonuçları, 23.04.2024. www.secim.hurriyet.com.tr.
- Independent. (2023). Hamas raporunun tam metni: “Aksa Tufanı'nı neden yaptık”. 12.05.2024. www.indyturk.com/node/692506/d%C3%BCnya/hamas-raporunun-tam-metni-aksa-tufan%C4%B1n%C4%B1-neden-yapt%C4%B1k#google_vignette.
- İHA. (2023). Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan İsrail'e Filistin tepkisi!, 19.05.2024. www.iha.com.tr/haber-cumhurbaskani-erdogandan-israile-filistin-tepkisi-1184452.
- İHH. (2011). Mavi Marmara. 27.04.2024. www.ihh.org.tr/mavi-marmara.
- İHH. (2013). II. İntifada'nın başlangıcı. 12.04.2024. www.ihh.org.tr/haber/ii-intifadanin-baslangici-28-eylul-2000-1884.
- İHH. (2023). Tüm Türkiye Filistin İçin Ayakta! 20.05.2024, www.ihh.org.tr/haber/tum-turkiye-filistin-icin-ayakta.
- İnat, K. vd. (2017). AK Parti'nin 15 Yılı. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları, İstanbul.
- Kaşani, V. (2023). Filistin İslami Direniş ve Aksa Tufanı, El-Mustafa Yayınları. 1. Baskı. İstanbul.
- Kaya, E. (2010). Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeni dönem. *Bilge Strateji*, 2(2), 93-114.
- Kösebalaban, H. (2011). Turkey and the New Middle East: Between Liberalism and Realism. Perceptions: *Journal of International Affairs*, 16(3), 93-114.
- Milliyet. (2001). İsrail'e bir bakan, bir paşa. 15.04.2024. www.milliyet.com.tr/siyaset/israil-e-bir-bakan-bir-pasa-5218918.
- Milliyet. (2011). Koltuk krizi kasıtlı değildi büyükelçiye şaka yaptım. 26.04.2024. www.milliyet.com.tr/dunya/koltuk-krizi-kasitli-degildi-buyukelciye-saka-yaptim-1406077.
- Milliyet. (2014). Bölücü senaryo meşrulaştırılıyor. 16.04.2024. www.milliyet.com.tr/siyaset/bolucu-senaryo-mesrulastiriliyor-1905115.
- Mucuk, H., Özdemir, H. ve Anik, M. A. (2023). El-Aksa Tufanı operasyonu ve Türkiye'de kamuoyunun Filistin algısı. *Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 101-118.

- Murinson, A., Turkey’s Entente with Israel and Azerbaijan: State identity and Security in the Middle East and Caucasus, Londra ve New York: Routledge, 2010.
- NTV. (2010). Pentagon: Gazze yardımlarına ilişkin “alternatif rota” görüşmeleri devam ediyor. 26.04.2024. www.ntv.com.tr/dunya/pentagon-gazze-yardimlarina-iliskin-alternatif-rota-gorusemeleri-devam-ediyor,PI-6-YRUekquJFngnrZMCA.
- NY Times. (2024). As Turkey Cuts Trade Ties, Israel’s Isolation Grows. 20.05.2024. www.nytimes.com/2024/05/03/world/middleeast/turkey-israel-gaza-cease-fire.html.
- Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) Raporu. (2011). Gazze Sorunu: İsrail Ablukası, Uluslararası Hukuk, Palmer Raporu ve Türkiye’nin Yaklaşımı. Rapor No: 71. 28.04.2024. www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/Analiz_71_tr.pdf.
- Özcan, G. (2005). TESEV Dış Politika Analiz Serisi 1: Türkiye ile İsrail İlişkilerinde Dönüşüm. İstanbul.
- Özdağ, Ü. (2011). “Ankara ile Tel Aviv Arasındaki Kriz Ne Kadar Gerçek”. 21.yy. Enstitüsü. 25(5), 21-30.
- Pirinççi, F. (2023). “Geçmişten Gelen Tecrübesiyle Türkiye Arabulucu Olacaktır”, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları, 14.04.2024. www.setav.org/prof-dr-pirincci-gecmisten-gelen-tecrubesiyle-turkiye-arabulucu-olacaktır.
- Rudaw. (2023). İsrail’in 11 Eylül’ü: Hamas’ın Aksa Tufanı operasyonu. 05.05.2024. www.rudaw.net/turkish/kurdistan/101020231.
- Sabah. (2010). İsrail’den Türkiye’ye “alçak koltuk” ayıbı. 25.04.2024. www.sabah.com.tr/gundem/2010/01/13/israilden_turkiyeye_alcak_koltuk_ayibi.
- Sever, A., & Gök, G. O. (2016). The UN factor in the "regional power role" and the Turkish case in the 2000s. Cambridge Review of International Affairs, 1-36.
- Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE) Analiz (2011), “Türkiye-İsrail İlişkileri”, Stratejik Düşünce Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Koordinatörlüğü, 1-60.
- Süer, B. (2012). “Suriye-İsrail Barış Görüşmeleri: Olgunlaşma Teorisi Perspektifinden Bir Analiz”. Ortadoğu Etütleri, 3 (2), 217-254.
- Şalom. (2006). Hamas Heyeti’nden Ankara’ya Ziyaret. 16.04.2024. www.salom.com.tr/arsiv/haber/62652/hamas-heyetinden-ankaraya-ziyaret.
- Şalom. (2009). İsrail ile Gerilim. 22.04.2024. www.salom.com.tr/arsiv/haber/69913/israil-ile-gerilim.
- Şenel, B. (2014). İsrail Devleti’nin kuruluşunda Türkiye’nin İsrail’i tanıma süreci. *Akademik Orta Doğu: Altı Aylık Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 9(17), 157-178.

- T.C. Dışişleri Bakanlığı Güncesi. (1999). Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Yayın Dairesi Başkanlığı (ARYD). Ankara.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi. (1993). Dışişleri Bakanlığı Eğitim Merkezi (DBEM). Ankara.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2023). İsrail'e İhracat Kısıtlaması. 19.05.2024. www.ticaret.gov.tr/haberler/israile-ihracat-kisitlamasi.
- The Jerusalem Post. (2009a). Israel: Erdogan's words "unacceptable". 17.04.2024. www.jpost.com/israel/israel-erdogans-words-unacceptable.
- The Jerusalem Post. (2009b). The political Logic of Erdoğan's Attacks on Israel. The Turkish PM's vitriol is part of an effort to change the country's balance between mosque and state. 22.04.2024. www.jpost.com/middle-east/behind-closed-doors-turkey-looking-to-improve-relations-with-israel-794881.
- Toğa, O. (2023). İran Basınında Aksa Tufanı Operasyonu ve Türkiye. 1. Baskı. İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) Yayınları. İstanbul.
- Topçu, İ. (2018). Türkiye-İsrail İlişkilerinin İlk Yılları (1948-1952). *History Studies*, 10(2), 161-175.
- TRT Haber. (2011). Erdoğan'dan tarihi iki talep. 02.05.2024. www.trthaber.com/haber/gundem/erdogandan-tarihi-iki-talep-10014.html.
- TRT Haber. (2023). İsrail menşeli ürünler için boykot kararı. 20.05.2024. www.trthaber.com/haber/guncel/israil-menseli-urunler-icin-boykot-karari-810236.html.
- Tür, Ö. (2009). "Turkey-Israel Relations: From Close Cooperation to Tension". *Ortadoğu Analiz*. 1(4), 22-29.
- Tüysüzöğlü, G. (2014). Değişen bölgesel denklemler ışığında Türkiye-İsrail ilişkilerinde işbirliğini tetikleyen unsurlar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 588-609.
- Uzer, M. (2003). Filistin meselesi gölgesinde Türkiye-İsrail ilişkileri. *KOK Sosyal ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 210-223.
- Vatan. (2011). İşte tartışılan Palmer Raporu. 01.05.2024. www.gazetevatan.com/gundem/iste-tartisilan-palmer-raporu-397544.
- VOA. (2023a). Erdoğan'ın "İsrail'e karşı sertleşen söylemi" İslami kesimde nasıl karşılık buldu? 15.04.2024. www.voaturkce.com/a/erdoganin-israile-karsi-sertlesen-soylemi-islami-kesimde-nasil-karsilik-buldu/7327235.html.
- VOA. (2023b). Her türlü işgalin karşısında durmaya devam edeceğiz. 16.05.2024. www.voaturkce.com/a/erdogandan-israil-ve-hamasa-itidal-cagrиси-her-turlu-ısgalin

karisinda-durmaya-devam-edecegiz/7300881.html.

Yeltin, H. (2021). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Son Dönem Krizleri: Türk Muhalefetinin ve Kamuoyunun Yaklaşımı. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 1-33.

Yılmaz, E. (2010). “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri”. *Akademik Ortadoğu*. 4(2), 49-65.

YSK. (2009). 29 Mart 2009 mahalli idareler genel seçimleri. 23.04.2024. www.ysk.gov.tr/tr/29-mart-2009-mahalli-idareler-genel-secimleri/2820.

Zürcher E. J. (2020). Çev. Yasemin Saner. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. 4. Basım, İletişim Yayınları. İstanbul.